

Inleiding

Nicolette Hoekmeijer

Dames en heren, hartelijk welkom. Ik ben Nicolette Hoekmeijer, vertaler. Dit belooft een bijzondere avond te worden. Voor u staat een gelukkige vertaler. En straks krijgt u nog drie gelukkige vertalers te zien en te horen.

Ik zal zo iets vertellen over de achtergrond van deze avond, maar voor ik dat doe wil ik het Nederlands Letterenfonds bedanken voor de financiële ondersteuning van deze tournee en met name Hanneke Marttin voor alle praktische en morele steun. En natuurlijk boekhandel Blokker (Heemstede) / Linnaeus (Amsterdam) / Selexyz (Groningen) / Voorheen Van Genneep (Rotterdam) en De Drukkerij (Middelburg) voor de avond zelf.

Goed, iets over de achtergrond.

Onder de noemer *Vertalers worden zichtbaar* worden zichtbaar bedacht Andrea Kluitmann in 2009 de zogeheten boekenleggeractie – literair vertalers trokken met eigen boekenleggers op verschillende plaatsen in het land de boekhandels in en gingen in gesprek met het publiek.

Naar aanleiding daarvan organiseerde Linnaeus boekhandel in Amsterdam samen met de SLAA vorig jaar een avond over vertalen onder de titel ‘Vertalersgeluk’. Een geslaagde avond, die zeker voor herhaling vatbaar was. De uitreiking van de eerste Europese Literatuurprijs onlangs bood daarvoor een mooi vertrekpunt – ook al omdat bij deze prijs zowel auteur als vertaler worden onderscheiden.

Zoals ik al zei, het overkoepelende motto is *Vertalers worden zichtbaar*. Waarom willen wij dat zo graag? Het lijkt een paradox – onzichtbaarheid is inherent aan vak, in zijn algemeenheid zou je kunnen zeggen: hoe beter wij ons werk doen, hoe minder het opvalt. De tekst zelf mag natuurlijk wel opvallen, maar de vertaling mag níét op de voorgrond staan. Waarom zou de vertaler dan wel zichtbaar moeten zijn?

Ik zal proberen uit te leggen waarom ik in ieder geval vind dat vertalers zichtbaarder zouden moeten worden.

Er bestaan grofweg twee beelden van vertalers. Het eerste beeld is dat van de vertaler als licht tot zeer excentrieke mensensoort, wat wereldvreemd & morsig.

Dit beeld komen we ook in de literatuur tegen. Als er al eens een vertaler ten tonele wordt gevoerd, is dat zelden een geslaagd, enigszins verzorgd, sociaal vaardig iemand die drie keer per week naar de sportschool gaat, maar vrijwel zonder uitzondering deze pyjamavertaler, om het zo maar te noemen.

Twee voorbeelden ter illustratie. In Rascha Pepers *Dooi* horen we de hoofdpersoon – een eenzame vertaler die vastzit op een dichtgevroren meer – denken:

“Kleren wassen was hier vrijwel onmogelijk. Meestal deerden de primitieve hygiënische omstandigheden hem niet – je kon zorgeloos vervuilen als er toch niemand was die je zag of rook.”

En als we over de grens kijken: In *De geschiedenis van de liefde* van Nicole Krauss, vertaald door Rob van der Veer, maakt de hoofdpersoon zich zorgen over het liefdesleven van zijn moeder, of liever gezegd het gebrek aan liefdesleven. Hij overpeinst dan:

“Ik dacht dat het alleen kwam doordat ze niet de juiste persoon had ontmoet. Het feit dat ze de hele dag thuisbleef om in haar pyjama boeken te vertalen van voornamelijk dode mensen leek ook al geen schot in de zaak te brengen.”

Het beeld van de zogeheten pyjamavertaler is godzijdank niet altijd conform realiteit, al zal ik niet ontkennen... maar ergens doet het er weinig toe.

Het tweede beeld dat er van vertalers bestaat – eigenlijk een anti-beeld – is dat van de onzichtbare vertaler. Dit beeld, van de onzichtbare vertaler, is storender. Want daarmee wordt ons vak tekortgedaan. Het wijdverspreide idee achter de onzichtbare vertaler is: de tekst is er al, die hoeft alleen omgezet te worden in andere taal. (Toen ik laatst aan de man die de verwarmingsketel kwam controleren uitlegde wat ik voor werk doe, zei hij: ‘O, dus je tikt boeken over in een andere taal’.) Volgens die opvatting zijn vertalers inwisselbaar en maakt het weinig uit wie een boek vertaalt. Dat blijkt bij navraag ook vaak de reden dat de vertaler niet wordt genoemd in recensies of radioprogramma’s (wat bij de uitvoering van een muziekstuk ondenkbaar zou zijn – dat de dirigent niet wordt genoemd.) Het idee hierachter is:

vertalen is een overzichtelijk en lineair proces, met een min of meer vaste uitkomst. Iedereen kan het. Zeg maar: vreemde zin a + woordenboek = Nederlandse zin b.

Of, met een beetje goede wil: vreemde zin a + woordenboek + google = Nederlandse zin b.

Dan nu even naar de praktijk. Ik heb een keer een workshop gegeven over een verhaal van Nathan Englander 'The 27th Man', uit *For The Relief of Unbearable Urges*. Het verhaal speelt in Rusland ten tijde van Stalin. Stalin had opdracht gegeven 26 schrijvers op te pakken. Op de lijst waarmee zijn agenten de volgende ochtend op pad gingen stonden echter 27 namen. Ik heb voor u de *minst* spectaculaire zin van dit verhaal uitgekozen. *Most of these writers were in Moscow*. Daar valt weinig aan te googelen – writers zijn schrijvers, Moscow blijft Moskou. De workshop had negen deelnemers. Deze zin leverde de volgende zeven vertalingen op:

- De meeste van de schrijvers bevonden zich in Moskou.
- Het merendeel van deze schrijvers verbleef in Moskou.
- De schrijvers zaten bijna allemaal in Moskou.
- De meeste van deze schrijvers zaten in Moskou.
- De meeste schrijvers zaten in Moskou.
- De meesten van deze schrijvers zaten in Moskou.
- De meeste van deze schrijvers woonden in Moskou.

Het mag duidelijk zijn: zo lineair als de formule van daarnet werkt het niet. Niet bij deze eenvoudige zin en al helemaal niet bij langere, minder eenduidige, meer poëtische zinnen – het handelsmerk van literatuur. Bij dergelijke zinnen neemt het aantal mogelijke vertalingen haast exponentieel toe. Na een jaar of twintig vertalen ben ik dan ook tot de conclusie gekomen dat een mogelijke formule er eerder zo uit zou komen te zien:

$$\sum_{n=0}^{\infty} k_n \frac{\partial^n}{\partial t^n} b(t) = \text{vreemde zin } a$$

$$+ \sum_{i=1}^{\infty} a_i(t) + \int_{\text{Vertaler}} V(c_1, c_2, \dots)(t') dt'$$

+ woordenboek + google

$b(t)$ = Nederlandse zin
 a_1 = context
 a_2 = ambiguïteit
 a_3 = woordspeling
 a_4 = ironie
 a_5 = klank
 a_6 = idioom
 a_7 = register
 a_8 = culturele connotaties
 a_9 = tijdsbeeld
 a_{10} = idiolect
 a_{11} = herhaling
 a_{12} = sleutelbegrippen
 a_{13} = intertekstualiteit
 a_{14} = verwijzingen
 \vdots
 c_1 = voorkeuren vertaler
 c_2 = ervaring
 \vdots

Ik kan de formule niet uitspreken, maar degene die hem voor me heeft opgesteld (dat is Sebas Eliëns) heeft me verzekerd dat het ‘een dynamische vergelijking is met talloze variabelen en een ingewikkelde functie waarbij de uitkomst *sterk afhangt van de onderlinge afweging van de condities*’.

Om dit – voor de alfa’s onder ons – terug te vertalen naar ons vak, zou ik Tim Parks willen citeren: ‘Wat het vertalen van een literaire tekst zo interessant maakt, is de overvloed aan betekenis zonder een eenduidige aanwijzing van de bedoeling van de tekst. Elk woord doet iets anders, haakt aan bij een ander woord, ze beïnvloeden elkaar semantisch maar ook ritmisch, op klankniveau. Bovendien heeft het verhaal of gedicht betekenis in relatie tot andere teksten die niet worden genoemd.’ (Tim Parks in een interview met Jasper Henderson in [Schreef](#))

Wat ik hiermee wil zeggen: In elke vertaling is de hand van de vertaler duidelijk aanwezig, de vertaler drukt een stempel op tekst. Het maakt zeer zeker uit wie een boek vertaalt, en hoe, welke keuzes daarbij gemaakt worden. Vanavond vertellen vertalers over de problemen die we tegenkomen, de afwegingen die we maken, de oplossingen die we bedenken. Vanavond hebben we het over Vertalersgeluk.

Naar mijn idee bestaat er namelijk een bijzondere relatie tussen vertalers en geluk. Ik kan me voorstellen dat, om maar iemand te noemen, een promovendus theoretische natuurkunde gelukkig wordt van formules. Of een vinoloog van een goede wijn. Vertalers houden van taal. Omdat vrijwel alles taal is, kunnen wij in principe van vrijwel alles gelukkig worden – op de meest onverwachte momenten van de meest onverwachte dingen. Zelfs van een knallende ruzie. Als u twee mensen ziet die ruzie hebben, waarbij de een de ander uitmaakt voor rotte vis, en diegene stort niet in maar begint juist te stralen, dan kunt u er donder op zeggen dat het een vertaler is die denkt: dát woord zocht ik.

Dan geef ik nu het woord aan mijn collega's: Jeanne Holierhoek, Edgar de Bruin, Harm Damsma & Niek Miedema, Annelies van Hees en Liesbeth van Nes.